

УДК 340.1

ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ ЯК ВНУТРІШНЯ ДЕТЕРМІНАНТА ПРАВОВОГО ВПЛИВУ

Тетяна ТАРАХОНІЧ,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник
Інституту держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України

SUMMARY

Approaches to understanding of such important categories of legal science as “legal awareness”, “legal ideology” and “legal influence” have been characterized in this article.

It has been highlighted that legal awareness is formed in society and state under influence of particular historical conditions, and it takes important place in mechanism of legal influence alongside legal culture, principles of law and other legal phenomenon, it is a kind of human consciousness, a form of reflection of certain phenomena and processes through the system of legal assessments, views, etc.

The interrelation between legal ideology and legal influence and its place in structure of legal awareness have been determined. The notion and specific features of legal ideology have been determined and characterized on general theoretical and methodological level. It has been highlighted that legal ideology forms subjects’ awareness, motivation of their behavior, is basis for development of legal culture of society, a determinant of legal influence and basis for improvement of legal regulation.

Key words: legal influence, mechanism of legal influence, legal awareness, legal psychology, legal ideology.

АНОТАЦІЯ

У статті охарактеризовано підходи до розуміння таких важливих категорій юридичної науки, як «правова свідомість», «правова ідеологія», «правовий вплив».

Підкреслено, що правосвідомість формується в суспільстві, державі під впливом конкретно-історичних умов. Їй належить важливе місце в механізмі правового впливу поряд із правовою культурою, принципами права та іншими правовими явищами. Вона є різновидом свідомості людини, формою відображення певних явищ, процесів через систему правових оцінок, поглядів, уявлень тощо.

Прослідковано взаємозв'язок правової ідеології та правового впливу, визначено її місце в структурі правосвідомості. На загальнотеоретичному та методологічному рівні виокремлено та охарактеризовано поняття та особливості правової ідеології. Підкреслено, що правова ідеологія формує правову свідомість суб'єктів, мотивацію їх поведінки, є базовою основою розвитку правової культури суспільства, детермінантою правового впливу та піддруктям вдосконалення правового регулювання.

Ключові слова: правовий вплив, механізм правового впливу, правосвідомість, правова психологія, правова ідеологія.

Постановка проблеми. Правосвідомість та її складові формуються в суспільстві, державі під впливом конкретно-історичних умов їх функціонування. Їм належить важливе місце в механізмі правового впливу поряд із правовою культурою, принципами права та іншими правовими явищами, вони є формою відображення певних явищ, процесів через систему правових оцінок, поглядів, уявлень, емоцій, психологічних проявів тощо.

Ідеологічний аспект правосвідомості знаходиться під впливом сформованих ідей, поглядів, концепцій щодо правової реальності. Поряд із цим правова реальність усвідомлюється не лише на рівні знань, теорій, а й існує на рівні емоцій, почуттів, настроїв, що надає можливість говорити про психологічну складову правосвідомості.

Зазначене свідчить, що правосвідомості властивий як ідеологічний, так і психологічний аспект. Поряд із цим правосвідомість та її складові (правова ідеологія, правова психологія) займають певне місце в механізмі правового впливу, що свідчить про актуальність теми дослідження та необхідність подальшого опрацювання концептуальних теоретичних та методологічних аспектів правової ідеології як складової правової свідомості та механізму правового впливу.

Дослідженню поняття правової ідеології, правового впливу та його механізму присвячені фундаментальні праці С.С. Алексєєва, В.Д. Бабкіна, С.В. Бобровник, Є.В. Бур-

лай, А.М. Вітченко, В.М. Горшеньова, С.Д. Гусарева, С.О. Комарова, М.І. Козюбри, Л.О. Макаренко, М.І. Матузова, О.М. Мельник, М.П. Недюхи, В.С. Нерсисянца, Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко, Е.М. Пенькова, О.В. Петришина, П.М. Рабіновича, О.Д. Тихомирова, Н.Н. Тарасова, В.Д. Сорокіна, В.М. Сирих, В.М. Селіванова, Ю.С. Шемшученко, О.І. Ющика тощо.

Метою статті є необхідність узагальнення наукових поглядів щодо правової ідеології та визначення її місця як внутрішньої детермінанти правового впливу.

Виклад основного матеріалу. Правосвідомість є багатограним та багатоаспектним явищем. Ряд вітчизняних учених розглядають правосвідомість як різновид, форму суспільної свідомості. Так, Н.М. Пархоменко зазначає, що правосвідомість – це форма суспільної свідомості, що містить у собі сукупність поглядів, почуттів, емоцій, ідей, теорій та концепцій, а також уявлень та настанов, які характеризують ставлення особи, суспільної групи і суспільства в цілому до чинного чи бажаного права, а також до всього, що охоплюється правовим регулюванням [1, с. 40]. Правосвідомість структурно предствалена, як зазначають зарубіжні вчені, когнітивними, раціональними компонентами, що об'єднуються поняттям «правова ідеологія» та психологічними утвореннями, що охоплюються поняттям «правова психологія» [2, с. 458].

Аналізуючи структуру правосвідомості, ряд вітчизняних науковців підкреслюють, що правова ідеологія властива не «кожній» правосвідомості, не є обов'язковим структурним елементом будь-якої правосвідомості. Правову ідеологію логічніше розглядати як форму вияву чи форму відображення правосвідомості, яка більше властива юристам, науковцям [3, с. 31]. Поряд із цим слід зазначити, що правова ідеологія властива не лише науковцям та практикуючим юристам, вона формується також і в межах суспільства, відображає його інтереси та потреби, має певну спрямованість. Враховуючи класичний підхід до структури правосвідомості, звернемо увагу на її місце та роль у структурі правового впливу.

Термін «вплив» означає певну систему дій із використанням різноманітного інструментарію по відношенню до чогось. У цьому контексті С.О. Комаров зазначає, що поняття вплив більш широке за змістом, ніж регулювання, оскільки вплив включає як регулювання за допомогою правової норми, так і інші правові засоби та форми впливу на поведінку людей. Тим самим він відносить правові засоби та форми не тільки до поняття правового регулювання, а вважає, що вони притаманні і правовому впливу [4, с. 412]. Серед зазначених правових засобів, форм прояву важливе місце відводиться мотиваційному, інформаційно-психологічному та ідеологічному інструментарію.

Правовий вплив формується та знаходить свій вияв у соціальному середовищі, є продуктом людської діяльності. Вихідною основою пізнання певного явища чи категорії, а в даному випадку категорії «правовий вплив», є неусвідомлене, інтуїтивне знання про неї. Процес його пізнання відбувається як процес усвідомлення, кристалізації його сутності. Сутність правового впливу – це його основа, визначальна характеристика, обумовлена внутрішніми процесами його розвитку, що формується на рівні мислення. Важливим аспектом у формуванні розуміння даної категорії мають також традиції як певної держави, так і науково-теоретичні традиції, які встановлюють межі правового усвідомлення цього предмета. Вивчаючи сутність правового впливу, суб'єкт дослідження знаходиться в межах цих традицій і використовує вже існуючі знання про цей предмет. Пізнати сутність правового впливу як певне ціле можливо лише на підставі вивчення інших явищ правової дійсності. (Наприклад: дія права, правове регулювання, правосвідомість, правова ідеологія, правова психологія тощо).

Визначаючи поняття правового впливу, дослідники ґрунтуються на одній або декількох його ознаках. Сутнісні ознаки правового впливу можуть бути систематизовані та представлені таким чином: правовий вплив здійснюється за допомогою правових засобів та інших правових явищ, які мають різне правове оформлення та юридичне забезпечення, формують мотиви поведінки суб'єктів, впливаючи на її активність, спрямовані на впорядкування суспільних відносин; правовий вплив не завжди зумовлює свідоме нормування суспільних відносин та пов'язаний зі встановленням суб'єктивних прав та обов'язків суб'єктів (М.Г. Матузов, О.В. Малько [5, с. 480]); правовий вплив має певний механізм, який визначає місце та роль різних правових засобів та інших явищ правової дійсності в суспільному житті.

Враховуючи вищевикладене, слід зазначити, що правовий вплив – це складова дії права, яка обумовлює вплив правових та інших явищ правової дійсності на суспільний порядок, поведінку суб'єктів, на систему сформованих у них правових цінностей. Важливе місце в структурі засобів правового впливу належить правовій ідеології.

В енциклопедичній літературі правова ідеологія розглядається як система наукових ідей, теорій, понять, норм, поглядів, заснованих на певних наукових та політичних знаннях та уявленнях [6, с. 659]. У дано-

му контексті зміст правової ідеології визначається як сукупність концептуально чи доктринально обґрунтованих поглядів, ідей, пропозицій щодо розуміння права та розвитку правової системи та її складових. Правова ідеологія формує правову свідомість суб'єктів, мотивацію їх поведінки, є базовою основою розвитку правової культури суспільства, детермінантою правового впливу та підґрунтям вдосконалення правового регулювання. Правова ідеологія ґрунтується на основі демократичних цінностей та принципів побудови правової держави та міжнародних стандартів, які мають місце в світі.

Правова ідеологія має багатоаспектний характер. М.П. Недюха акцентує увагу на тому, що правова ідеологія може розглядатися як суспільне явище, правова категорія, структурний елемент правосвідомості, як складова ідеологічної функції держави, як теоретична основа державної правової політики [7, с. 44]. Звернемо увагу на основні аспекти розуміння правової ідеології.

Правова ідеологія аналізується як результат відображення правової дійсності через сукупність правових ідей, поглядів, переконань тощо та як складова правосвідомості. Так, у науковій літературі правова ідеологія розглядається як уявлення, погляд, поняття, переконання, теорії, концепції про правову дійсність [8, с. 288]. Ряд вітчизняних учених підкреслюють, що правова ідеологія – це сукупність ідей, принципів, теорій, концепцій, які в систематизованій формі відображають і оцінюють правову дійсність [9, с. 535]. Дану думку підтримують зарубіжні вчені, підкреслюючи, що правова ідеологія є складовою правосвідомості, являє собою сукупність поглядів, цілеспрямованих концепцій, політико-правових прагнень та уявлень, які в концентрованому вигляді відображають та оцінюють правову дійсність, визначаючи її стан та бажані перспективи розвитку [10, с. 485]. Заслугує на увагу розуміння правової ідеології як особливого типу інтелектуально-духовного, концептуального в своїй сутності осягнення правової дійсності, виходячи з національних інтересів, як відправних і визначальних щодо функціонування права як у державі, так і в суспільстві, в його основних сферах із людиною включно [11, с. 12].

Даний підхід до розуміння правової ідеології характеризує правову ідеологію як складову правосвідомості, показує її взаємозв'язок із правовою дійсністю шляхом виокремлення певної сукупності концептуально обґрунтованих ідей, поглядів, напрямів вдосконалення правового регулювання. Менталітет держави, її ціннісна спрямованість, правова дійсність, особливості правового регулювання впливають на процес формування, збагачення, виникнення нових концептуально обґрунтованих поглядів та ідей.

Ряд учених розглядають правову ідеологію через відношення суб'єктів до права, зазначаючи, що правова ідеологія – це система ідей, теорій та понять, в яких відображається та оцінюється відношення людей до права [2, с. 458]. Цю думку підтримує В.М. Сиріх, зазначаючи, що зміст правової ідеології складають ідеї, погляди, пропозиції щодо шляхів вдосконалення діючого права з метою надання йому найбільшій адекватності соціальним та іншим умовам того суспільства, в якому право діє [13, с. 141].

Поряд із цим правова ідеологія розглядається як сукупність правових поглядів, заснованих на певному соціальному досвіді і наукових знаннях [14, с. 557]. Вона формується в процесі розвитку суспільства під впливом тих цінностей, які в ньому сформувалися, стимулює розвиток науки, акумулює наукові ідеї, формує певні погляди та впливає на право.

Тісний взаємозв'язок існує також між діяльністю держави та правовою ідеологією, яка в ній сформувалася. Правова ідеологія є одним із напрямів діяльності держави, є засобом досягнення завдань держави в ідеологічній сфері.

Так, М.П. Недюха підкреслює, що реалізація ідеологічної функції держави обумовлюється як історико-культурними умовами, звичаями і традиціями народу, так й ідеологічними системами (ціннісно-духовною та інструментальною) і моделями – ідеократичною та маніпулятивною. Зазначене надає можливість ученому виокремити різні типи ідеології держави: духовно-ціннісний тип, що притаманний давнім і середньовічним державам, а за умов сьогодення деяким теократичним державам, в яких визначальною є релігійна ідеологія; інструментальний тип ідеології, що отримав поширення практично в усіх країнах Західної Європи. У відповідності до даних типів ідеології науковець виокремлює ідеократичну та маніпулятивну її моделі [11, с. 14].

Правова ідеологія, що культивується в державі, впливає на її цілісність, моральність, подолання проявів правового нігілізму, позначається на зовнішній політиці держави, можливостях пошуку консенсусу та компромісу тощо. Поряд із цим держава впливає на формування тих чи інших видів ідеології, на їх пріоритетність.

Правова ідеологія впливає на правову політику держави. Вітчизняні вчені підкреслюють, що правова ідеологія і правова політика є взаємопов'язаними сферами діяльності, що обумовлюється: а) їхньою універсальністю та б) взаємодоповнюваністю. Зважаючи на ту обставину, що ідеологія ціннісно наповнює державну правову політику, орієнтує її, надає бачення механізмів досягнення цілей тощо, будь-який дефіцит правової політики, можливі її слабкості компенсуються значною мірою правовою ідеологією [14, с. 14].

Аналізуючи особливості правової політики, слід підкреслити, що вона є різновидом державної політики, закріплюється правовими нормами в принципах права тощо, формується відповідними державними органами, що зумовлює її державно-владний характер, має на меті забезпечення законності та правопорядку, гарантування прав та свобод людини та громадянина, спрямована на досягнення ефективності механізму правового регулювання.

Зазначене надає можливість виокремити певні рівні правової ідеології, а саме: доктринальний, на якому правова ідеологія розглядається як сукупність концептуально чи доктринально обґрунтованих ідей, поглядів, теорій щодо розуміння права, правової системи тощо; нормативний, що обґрунтовує через правову ідеологію шляхи вдосконалення діючого права, законодавства з метою забезпечення найбільшої їх адекватності соціальним та іншим умовам розвитку суспільства та діяльнісний рівень, який характеризує вплив правової ідеології на різні види правової свідомості.

На процес формування правової ідеології впливає цілий ряд факторів. На нашу думку, їх можна поділити на внутрішні та зовнішні, які знаходять прояв у різних сферах життєдіяльності суспільства. Серед внутрішніх факторів заслуговують на увагу: соціальні, що пов'язані з розвитком суспільства та формуванням державності; процеси конституціоналізації, розвиток правової системи, її складових та необхідність формування в свідомості суб'єктів ідеологічного підґрунтя їх діяльності, мотивації їх поведінки; процеси, які відбуваються в державі по вдосконаленню політичної системи та її інституцій тощо. Серед зовнішніх факторів заслуговують на увагу глобалізаційні, інтеграційні процеси, які мають місце в світі.

Висновки. Підсумовуючи, слід підкреслити, що:

– використання в межах правового впливу на суспільні (соціальні) відносини різноманітного юридичного інструментарію (правових засобів, інших правових явищ, серед яких важливе місце відводиться правовій ідеології, правовій психології тощо) дозволяє визначити його ефективність у конкретних умовах, вибрати найбільш оптимальні варіанти поєднання правових засобів та спрогнозувати їх результативність;

– серед правового інструментарію, який використовується в процесі правового впливу, важливе місце належить правовій ідеології. Правова ідеологія має багатогранний, багатоаспектний характер та може бути охарактеризована як правова категорія, структурний компонент правосвідомості, як складова ідеологічної функції держави, як внутрішня детермінанта правового впливу;

– функціональне призначення правової ідеології полягає в тому, що вона є одним із засобів забезпечення регулятивного впливу на процеси, які мають місце в суспільстві та державі, пізнання сутності права, формування оціночних суджень щодо права, діяльності суб'єктів, щодо моделі їх поведінки, а також правових установок.

Список використаної літератури:

1. Пархоменко Н.М. Революційна правосвідомість і правопорядок в умовах сучасних перетворень / Н.М. Пархоменко // Альманах права. Правовий світогляд: людина і право. – Вип. 5. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2014. – С. 38–44.
2. Червонюк В.И. Теория государства и права: [Учебник] / Червонюк В.И. – М.: Инфа-М, 2006. – 704 с.
3. Рабінович П.М., Бачинський Т.В. Формування основ правового світогляду, правової свідомості та правової культури шкільної молоді (теоретико- й соціолого-правове дослідження) / Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України / [Редкол.: П.М. Рабінович (гол. ред.) та ін.] / П.М. Рабінович, Т.В. Бачинський. – Серія 1. Дослідження та реферати. – Вип. 29. – Львів: Видавництво ЛЮБФ «Медицина і право», 2015. – 224 с.
4. Комаров С.А. Общая теория государства и права: [Учебник] / С.А. Комаров. – 7-е изд., – СПб.: Питер, 2008. – 512 с.: ил. – (Серия «Учебник для вузов»)
5. Матузов М.И., Малько А.В. Теория государства и права: [Учебник] / Матузов М.И., Малько А.В. – М.: Юристъ, 2001. – 512 с.
6. Юридична енциклопедія: В 6 т. [редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1998 – 2004. – Т. 2: Д–Й. – 1999. – 744 с.
7. Недюха М.П. Правова ідеологія українського суспільства: [Монографія] / М.П. Недюха. – К.: «МП Леся», 2012. – 400 с.
8. Общая теория права и государства: [Учебник] / [Под ред. В.В. Лазарева]. – 5-е изд., перераб. и доп., М.: Норма: ИНФА-М, – 2014. – 592 с.
9. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АпрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АпрН України О.В. Петришина. – Харків: Право, 2009. – 584 с.
10. Проблемы теории государства и права: [Учебник] / [Под ред. В.М. Сырых]. – М.: Эксмо, – 2008. – 528 с.
11. Сырых В.М. Теория государства и права: 3-е изд. перераб. и доп. [Учебник для вузов] / В.М. Сырых. – М.: Юстицинформ, 2007. – 704 с.
12. Теорія держави і права. Академічний курс: [Підручник] / [За ред.: О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко]. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 668 с.
13. Недюха М.П. Правова ідеологія в контексті парадигми українського державотворення / М.П. Недюха // Трипільська цивілізація. – № 8 (11). – 2012. – С. 11–15.
14. Недюха М.П. Сутність та призначення правової ідеології як визначальної складової правової політики України / М.П. Недюха // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – № 4. – 2013. – С. 10–15.